

Српски језик и књижевност

Протографи да видиш ко си!

Четири основна домена компетенција за демократску културу: вредности, ставови, вештине и знање и критичко разумевање, обухваћени су и циљевима изучавања предмета Српски језик и књижевност и предвиђени су у бројним исходима за крај готово свих разреда. Већина описа ових компетенција који су у референтном оквиру разврстани на основни (О), средњи (С) и напредни (Н) ниво имплицитно је присутна у припремама за час наставника за многе наставне јединице, односно за обраду садржаја из програма.

У оквиру овог сегмента приручника покушаћемо да вам предложимо неке начине на које је могуће остварити и директније нагласити идеју сваког од описа степена развијености појединих компетенција, а тако да ток анализе књижевног дела на часу ни на који начин не одступа од стандардног концепта којим се додирују сви остали елементи неопходни за остваривање задатих исхода. Примери који су пред вама само су идеја и полазиште за ваш даљи креативни приступ приликом планирања часова на којима желите да активирате ученике тако да развију компетенције за демократску културу на различитим нивоима.

Пример 1.

Као што су и дефиниције компетенција комплексније како се иде од основног преко средњег па до напредног нивоа, тако су и методе рада захтевније и исходи значајнији. На пример, компетенција 3.8. из групе Вештине може се, сходно постављеним исходима, подстицати и развијати на свим нивоима наставног процеса.

Одабрана компетенција: **3.8. Вештине за решавање сукоба** из групе Вештине.

Опис компетенције на основном нивоу:

О: 3.8.а) *Изражава поштовање у комуникацији са свим сукобљеним странама.*

О: 3.8.б) *Идентификује могућа решења за превазилажење сукоба.*

Пример активности за развијање компетенције 3.8. на основном нивоу:
обрада приповетке *Међед, свиња и лисица*

Исходи из програма наставе и учења за четврти разред основне школе који се остварују обрадом овог дела:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- уочи персонификацију и разуме њену улогу у књижевном делу;
- разликује описивање, приповедање (у 1. и 3. лицу) и дијалог у књижевном делу;
- преприча текст из различитих улога/перспектива;
- уочи основни тон књижевног текста (ведар, тужан, шаљив);
- именује позитивне и негативне особине ликова;
- укратко образложи свој утисак и мишљење поштујући и другачије ставове;
- разликује књижевне врсте: шаљиву народну песму, басну и причу о животињама, приповетку, роман за децу и драмски текст;
- одреди тему, редослед догађаја, време и место дешавања у прочитаном тексту.

Приликом анализе народне приче о животињама, основни циљ је да ученици разумеју и осете како стилска фигура персонификација функционише у тексту и даје му значење. Ученици издвајају особине људи које су пренете на животиње и разговарају о њима и о поступцима јунака. На примеру ове приче наставник може подстакнути ученике да приликом разговора посебну пажњу посвете полазној ситуацији, околности да су се три јунака, три животиње окупиле **око заједничког посла/пројекта**, и да су схватиле да морају да поделе посао. Јунаци у тој ситуацији показују разумевање **важности успостављања договора** до којег долази **равноправном поделом задатака и равноправним учествовањем свих чланова групе на постизању циља** – прехрана путем орања земље и сејања пшенице. Ученици треба да уоче како су послови подељени, како је договор текао и да искажу своје мишљење о томе да ли је то добра подела, како би се они договорили и да ли су били у ситуацији да и сами нешто раде са друговима и договарају се око тога ко ће шта урадити.

Мотив кршења договора наставник треба да постави као централни проблем ове приче. Ученици треба да освесте **етички аспект овог проблема, али и онај правни**. На основу ситуације када лисица која је изиграна (не добија ништа од летине коју између себе поделе само медвед и свиња) одлучи да **поднесе тужбу** (да нађе царског човека који ће жито правично поделити), ученици треба да освесте како у **демократском друштву функционише систем уговора и права**. Подизање тужбе, за шта се одлучује лисица, ученици треба да препознају као **инструмент грађанског друштва за превазилажење сукоба и постизање правичног исхода**. Околност да народна прича евоцира догађаје у животу људи из далеке прошлости – тиме што се помиње „царски човјек“ као судија или арбитар, посредник у спору, ученицима треба да послужи као пример и потврда древности демократског принципа тзв. **мирног решавања спора**.

Народна прича **Међед, свиња и лисица** улази у корпус српске народне прозе. Она има елементе и бајке и басне и народне приче. Као у басни, животиње су овде персонификоване, али за разлику од басне прича је разграната, а и карактеризација јунака је сложенија. Радња која се у причи одвија имплицира старија историјска времена, када се обичан народ, људи на селу, с тешкоћама сналазио за храну и основне животне потрепштине. Мотив ситних превара, лукавства, грамзивости указује на изазове са којима се човек у то време сусретао. Појава царског човека који треба да пресуди упућује на то да је то могло бити време када је наш народ живео поробљен под отоманском или аустроугарском влашћу. Народни хумор у овој причи има тежиште и он пружа крајње виталистички принцип.

С обзиром на то да се прича расплиће у трагикомичном правцу – медвед и свиња, свесни своје кривице и у страху од могуће казне, сами себи науде тако што од обичне мачке помисле да је царски извршилац – ученици могу поред поенте о правичној казни која произлази из комичне ситуације да разговарају о могућем другачијем расплету приче. Наставник са ученицима почиње дискусију о замишљеној ситуацији у којој царски службеник долази да пресуди у овом спору. Ученици сами осмишљавају/импровизују дијалоге између сукобљених страна који би се тада одвијали, а чији би исход био **правично решење за превазилажење сукоба**.

Током обраде ове народне приче може се развити и компетенција **2.3. Грађански дух**. Почетну ситуацију ове приче – окупљање три различите животиње ради заједничког циља (обезбеђивање хране) – наставник треба да искористи тако да ученике подстакне на разговор којим ће они ту ситуацију из замишљене приповедне прошлости упоредити са савременим животом. Окупљање три различите животиње они могу упоредити са окупљањем представника три различите групе (друштвене, старосне, професионалне) у грађанском друштву ради вођења заједничког посла на добробит свих. На тај начин ученици ће освестити и усвојити принцип на основу којег функционише грађанско друштво, а који је изражен описима компетенције Грађански дух на основном и средњем нивоу који гласе:

О: 2.3.а) *Сарађује са другим људима на циљевима од заједничког интереса.*

С: 2.3.б) *Учествује у заједничким акцијама усмереним на побољшање живота заједнице.*

II Описи компетенције на средњем нивоу:

С: 3.8.в) *Доприноси решавању конфликта указујући на могућа решења сукоба.*

С: 3.8.г) *Охрабрује стране у сукобу да пажљиво слушају једни друге.*

Пример активности за развијање компетенције 3.8. на средњем нивоу: **обрада романа Дечаца Павлове улице Ференца Молнара**

Роман *Дечаца Павлове улице* мађарског писца Ференца Молнара (1878 – 1952) спада у култна дела књижевности за децу. По свом жанру је авантуристички или пустоловни роман или роман о дечачким дружинама. Настао је почетком 20. века и радња је смештена у Будимпешти. Прича о сукобу две дечачке дружине на симболичком плану одражава стварни сукоб – Револуцију 1848. године.

Исходи из програма наставе и учења за шести разред основне школе који се остварују обрадом овог дела:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- анализира узрочно-последичне односе у тексту и вреднује истакнуте идеје које текст нуди;
- анализира поступке ликова у књижевноуметничком делу, служећи се аргументима из текста;
- препоручи књижевно дело уз кратко образложење.

Анализа романа *Дечаци Павлове улице* одвија се на неколико часова и организована је тако да се откључају главни мотиви – борба за слободу, правичност, слога.

Током разговора о роману наставник може усмерити ученике да разложи и анализирају **принцип организације дечачких дружина**. На основу података у тексту романа да дечаци бирају **вођу, односно председника дружине на својој скупштини**, ученици треба да издвоје **демократски принцип који су дечаци њиховог узраста одабрали и усвојили за своје функционисање**. Даљим развојем радње и карактеризацијом главног јунака, малог Немчека, може да се издвоји проблем **предрасуда** према физичком изгледу које воде погрешном закључивању о стварним особинама људи. Одређивање Немчека као нејаког и плашљивог указује на **слабости чак и демократског принципа одлучивања** (гласови већине којима Немчечек бива одређен за редова, а не официра) уколико је засновано на половичним знањима.

Наставник може посебан аспект анализе да концентрише око мотива **правичности и поштовања**, као путу за превазилажење проблема и **решавање сукоба**. Способност противничке стране да уочи врлине малог Немчека пре него што их спознају његови саборци јесте **показатељ демократске културе поштовања стране с којом си у сукобу**, што је уједно и пут за превазилажење тог сукоба.

Основна тема овог романа – сукоб две дечачке дружине, преко чега се на симболичком плану приказује одраз стварног сукоба – Револуције 1848. године. На часу ученици разговарају о самој идеји сукоба. Зашто сукоб настаје, како се може избегнути, да ли томе може допринети способност да се позитивно приступа људима и суздржава од преурањеног суда. Ситуацију у којој се налазе јунаци романа ученици могу поредити са својим искуством. Наставник их подстиче да инсценирају ситуацију где они сами припадају групама дечака из романа *Дечаци Павлове улице*. Може их поделити на две групе и драматизовати са трећом групом ученика део романа у којем долази до вербалног сукоба две дружине. Ученици у овој тачки мењају ток романа тако што кроз разговор и договор проналазе решења којима се може избећи „рат“ или физички сукоб.

Током обраде овог романа може се развити и **компетенција**

2.5. Самоефикасност из групе

Ставови: Ову компетенцију ученици развијају посредно, уживљавањем и идентификацијом са јунацима романа који читају и анализирају. На основном нивоу ученици могу издвојити у карактеризацији главног јунака и неких споредних јунака опис компетенције који гласи: О: 2.5.а) *Показује спремност да решава проблеме, постиже добре резултате и превазилази тешке ситуације*. Анализом радње ученици треба да праве поређење између реакција и одлука одређених јунака, да уоче како се понашају у новим околностима, како превазилазе препреке на путу до циља и да ли ефикасно решавају проблеме настале у непредвиђеним околностима, чиме заправо препознају описе на средњем и напредном нивоу из компетенције Самоефикасност.

III Опис компетенције на напредном нивоу:

Н: 3.8.д) *Доприноси решавању међуљудских конфликта, стварајући позитивну емоционалну атмосферу.*

Пример активности за развијање компетенције 3.8. на напредном нивоу:
обрада народне епске песме Бановић Страхиња

Народна епска песма *Бановић Страхиња* спада у корпус српске народне поезије. Испевана је у десетерцу, стиху који се најчешће среће у српској епској поезији и који карактерише правилан ритам са цезуром (паузом) на половини стиха. Све ове формалне карактеристике пресудно су значајне за доживљавање радње/ приче која се у песми опева. Бановић Страхиња је неисторијска личност, а време радње смештено је у рани 14. век, пре одигравања Косовске битке, после које Србија потпада под отоманску власт. У овој песми, кроз причу о томе како страни завојевач, Турчин, отима јунакову жену и одводи је као своју, народни певач у централни план ставља етичку и хуманистичку компоненту личности главног јунака. Спремност јунака да поступи супротно од задатих, неписаних норми патријархалног друштва и човечно се понесе према жени која чини издају, представља искорак из ригидности и суровости старих друштвених система и чини ову песму врхунским уметничким делом.

Исходи из програма наставе и учења за први разред гимназије који се остварују обрадом овог дела:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- тумачи књижевно дело са разумевањем његових жанровских карактеристика и књижевноисторијског контекста, користећи у анализи структурне и стилистичке елементе дела и употребљавајући секундарне изворе;
- истражи и објасни стваралачку улогу мита у књижевности;
- поткрепљује примерима основне одлике народне књижевности (класификација, варијантност, формулативност).

Анализа епске народне песме *Бановић Страхиња* поред основног нивоа тумачења, у којем се издвајају мотиви јунаштва, морала, човечности, може да се развије и у правцу проблематизовања идеје људског конфликта. Конфликт у песми *Бановић Страхиња* може се рачвати у неколико слојева. Први је конфликт између њега и узурпатора Влах Алије. Он се разрешава примењивањем модела храбрости, снаге, јунаштва, чиме се задовољава принцип правичности. Други сукоб који ученици кроз

разговор под наставниковим вођством треба да уоче јесте **морални и емоционални сукоб** између Страхињића Бана и његове неверне љубе. Сложену **конфликтну ситуацију у току мегдана** Страхињић Бан покушава да разреши тако што својој љуби даје у руке могућност одлучивања, могућност слободне воље, чиме овај јунак показује висок степен уважавања жене.

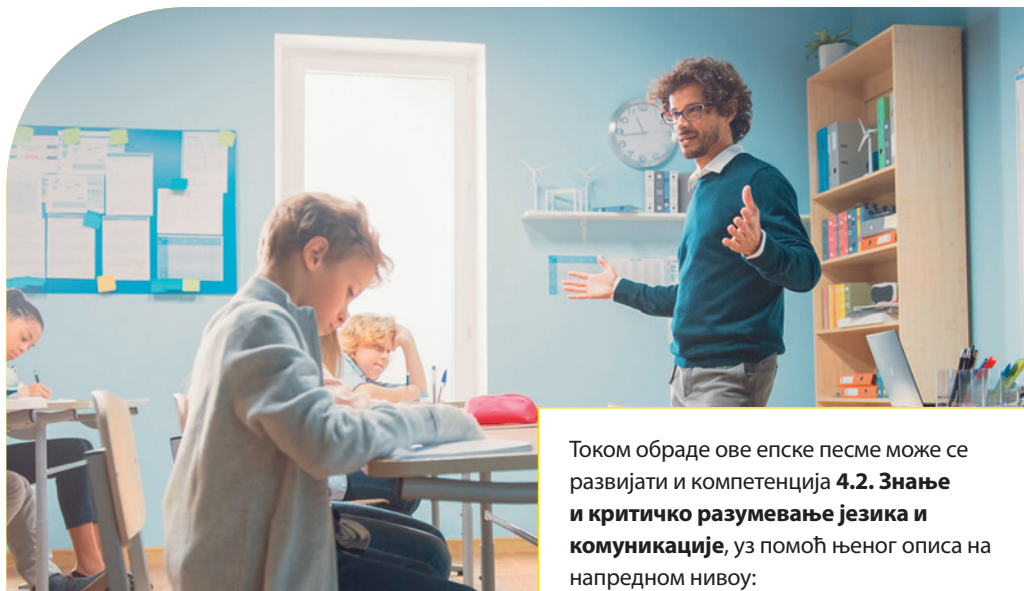

ФОТО: Shutterstock / Gorodenkoff

Давање жени слободе одлучивања искорак је из традиционалног патријархалног културног модела којем песма у оквиру јуначке епске традиције припада. Трећи конфликт који ученици издвајају приликом анализе песме јесте сукоб Страхињића Бана и његове тазбине – Старог Југ Богдана и девет Југовића. У тој ситуацији, када нису хтели да му помогну онда када је помоћ затражио и био у невољи, а нуде се да казне неверну љубу – њихову ћерку и сестру, након што ју је Страхињић јуначки ослободио, они показују низак морални капацитет у себи. Ученици током анализе песме треба да уоче и дођу до закључка да поступак Страхињића Бана и према тазбини и према својој жени – којој опрашта издају, издиже њега на висок морални ниво. Својим поступком Бановић Страхиња је **показао висок степен разумевања друге стране**, чиме је **на емоционално позитиван начин разрешио међуљудски конфликт**. **Принцип праштања** који се издваја у овој песми ученици треба да повежу са **демократским принципом разумевања ситуације друге стране и стварању позитивне претпоставке за решавање сукоба**.

Током обраде ове епске песме може се развијати и компетенција **4.2. Знање и критичко разумевање језика и комуникације**, уз помоћ њеног описа на напредном нивоу:

Н: 4.2.г) Доводи у везу другачије вербалне и невербалне начине комуницирања људи из другачијих култура са њиховим културним идентитетом.

У том погледу посебна пажња се може посветити церемонији угошћавања Бановић Страхиње када долази код тазбине – поступци, устаљени гестови снаха Старог Југ Богдана, шта таква невербална комуникација означава, шта значи стих „те господску ријеч бесјећају”. С тиме треба упоредити дочек Бановић Страхиње када поново долази у тазбину након сукоба с Влах Алијом. Такође, могуће је упоредити дијалог који се одвијао у првој посети, када Бановић Страхиња тражи помоћ од Југ Богдана, с дијалогом који се одвија када долази, након боја, с неверном „љубом” Видосавом. Ученици треба да буду подстакнути да разговарају о вредносном систему представника два културна модела Бановић Страхиње и Влах Алије, на основу дијалога који се води пре боја, као и невербалне комуникације у току саме борбе.

Пример 2.

Одабрана компетенција: **1.2. Поштовање културне разноликости** из групе Вредности.

I Опис компетенције на основном нивоу:

О: 1.2.а) *Показује толеранцију према различитим уверењима и сматра да треба стремити међусобном разумевању и дијалогу са групама које су „другачије“.*

Пример активности за развијање компетенције 1.2. на основном нивоу:
обрада бајке *Ружно Паче* од Ханса Кристијана Андерсена

Исходи из програма наставе и учења за четврти разред основне школе који се остварују обрадом овог дела:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- усвоји позитивне људске вредности на основу прочитаних књижевних дела.

Могући исходи за час:

Препоруке за наставнике:

Обавезан припремни задатак

Ученици добијају задатак да пронађу илустрације младунаца лабуда и патке и да их упореде.

Питања за усмеравање: У чему се ове врсте разликују? Које младунче је лепше? Да ли је важно бити леп? Да ли је важно имати друге особине? Које особине?

Ученицима као припремни задатак може бити и мало истраживачко читање бајке *Ружно Паче*: они треба да изаберу тренутак који их је највише растужио, лик који им се најмање допао и део који им се највише допада, као и да покушају да образложе своје одговоре.

По завршетку часа ученик ће бити у стању да:

- наведе прихватљиве и неприхватљиве поступке ликова;
- повеже примере из бајке са својим окружењем;
- примени поуке из бајке у свакодневном животу;
- заступа мишљење да треба сагледати мађусобне разлике из различитих углова.

ФОТО: Shutterstock / AnnaAG

Поступак

Пре обраде ове бајке на часу ученицима се приказују илустрације одрасле патке и одраслог лабуда. Упореди их: шта се десило? Да ли смо прерано закључили ко је вреднији на основу првог утиска? Због чега се то дешава?

Одговори се упоређују и разговара се о њима.

Бајка се обрађује кроз разговор који ће наставник/наставница усмеравати питањима попут следећих:

- ❓ Зашто Ружно Паче трпи неправде и како се односи према њима? Како разумемо поступке других ликова? Зашто се тако понашају?
- ❓ Зашто мама патка жели у најбољем светлу да покаже своје пачиће у пачијем дворишту? До чијег мишљења јој је највише стало? Због чега?

Ученицима се, затим, даје неколико реченица које треба да објасне:

1. „Како имате лепу дечицу – рече патка са крпицом око ноге.

– Сва су лепа сем овога које је испало некако рђаво! Чисто бих желела да га некако **преудесите**.”

Питања за усмеравање ученика:

- ❓ Зашто је тешко разликовати се? Како се то околина труди да таквога „преудеси”? Да ли је околина у праву? Шта нам говори крај бајке?

2. „– Умеш ли да носиш јаја? – упита га кокош.

– Не умем.

– Онда језик за зубе!

А мачак упита:

– Умеш ли да грбиш леђа, да предеш, или да бацаш искре?

– Не умем!

– Е онда не смеш имати неко своје мишљење кад говоре паметни људи!”

Питања за усмеравање ученика:

- ❓ По чему мачак и кокош одређују памет? Због чега, по њиховом савету, Ружно Паче не сме имати своје мишљење? Да ли су у праву? Када треба да имамо своје мишљење? Да ли, увек, треба да се потпуно слажемо са околином? Ако се не слажемо, како треба да изнесемо то неслагање? Потражи у тексту део који говори о томе како је Ружно Паче изнело неслагање. Како су реаговали кокош и мачак? Због чега су тако реаговали?

3. „Говорим ти непријатне ствари, а по томе се познају прави пријатељи. Побрини се само да снесеш јаје и да научиш да предеш...”

Питања за усмеравање ученика:

? Шта мислиш, да ли је мачак у праву? По чему се познају прави пријатељи? Да ли Ружно Паче може да снесе јаје или да научи да преде? Да ли га тај недостатак чини мање значајним? Шта Ружно Паче зна, а не могу знати кокош и мачак? Да ли их због тога осуђује? Шта одлучује Ружно Паче после овог разговора?

Ученицима се на крају даје задатак да прочитају последњи део Андерсенове бајке и размисле о следећим реченицама:

- ” Не мари ништа што се неко излегао у пачијем дворишту, само кад се излегао из лабудовог јајета.”
- ” Био је врло срећан, али не горд јер се добро срце никад не мења.”
- ” Ни сањао нисам о оволикој срећи, када сам био само једно Ружно Паче.”

фOTO: Shutterstock / Formatoriginal

- ? Да ли је мали лабуд заиста био право „Ружно Паче”? Покушај да објасниш својим речима како се то догодило. Ко је био неправедан?
- ? Чему те је ова бајка научила?
- ? Можемо ли да разумемо и прихватимо оне који се разликују? У чему могу да се огледају разлике? Да ли је неко различит само зато што га посматрамо из нашег угла?
- ? Разговарај са другарицама и друговима у чему се разликујете, шта су сличности и да ли сви треба да буду „исти” да би били прихваћени? Какав би био свет у којем би сви били исти?

II Опис компетенције на средњем нивоу:

C: 1.2.6) *Прихвата и уважава културолошке разлике.*

Пример за развијање компетенције 1.2. уз помоћ описа компетенције на средњем нивоу: **обрада бајке Маслачак од Гроздане Олујић**

Исходи из програма наставе и учења за пети разред основне школе који се остварују обрадом овог дела:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- вреднује поступке ликова и аргументовано износи ставове.

Могући исходи за час:

На крају часа ученик ће бити у стању да:

- упореди бајке *Ружно Паче* и *Маслачак* и наведе сличности и разлике;
- примени поруке у свакодневном окружењу;
- закључи да сви треба да уче једни од других, без обзира на разлике.

Поступак

Уводни задатак

Додељује се пажљиво одабраним групама ученика. Наставник ће формирати разнородне групе у којима су ученици различитих интересовања/понашања/изгледа. Свакој групи се даје „тајни“ задатак о којем не знају друге групе.

Ученици се деле у четири групе и свака добија различити задатак:

- Прва група треба заједнички да наслика плакат на којем се налазе маслачак у пуном цвату и маслачак са сребрним латицама.
- Друга група треба заједнички да наслика плакат на којем се налазе сунцокрет у пуном цвату и (пре)зрели сунцокрет.
- Трећа група треба заједнички да наслика плакат на којем се налазе и маслачак и сунцокрет, али им не треба давати упутство како биљке треба да изгледају.
- Четврта група добија задатак да прочита бајку *Маслачак* и прикупи информације о овим биљкама, те направи свој постер.

Пре читања бајке прве три групе ће изложити своје плакате и укратко описати шта се на њима налази.

Напомена: Предлог уводне вежбе треба радити само у одељењима која су већ сензибилисана на прихватање различитости. Уколико наставник уочи да постоји подела на групе, препоручује се да постепено гради саосећање, толеранцију и уважавање различитости.

У том смислу, ова бајка може послужити као одличан темељ, али јој треба приступити уводном мотивацијом и разговором о томе како би изгледао свет у којем би сви били исти и мислили на исти начин. Досадан? Свет који се тешко мења и не напредује? Наставник пажљиво усмерава разговор охрабрујући ученике да изнесу своја гледишта.

Четврта група ће, последња, о сваком плакату испричати своју причу.

После уводне вежбе (која се изводи према процени наставника) или уводног разговора ученици се подсећају да су читали сличну бајку *Ружно Паче* и издвајају поуку које се сећају.

После читања бајке *Маслачак* треба започети разговор да би се уочиле разлике између ова два дела.

Питања за усмеравање ученика:

Ружно Паче се среће с неразумеванем околине (ругају му се, терају га да се промени и прилагоди).

- ❓ Како се осећа мали маслачак? Има ли разлике у понашању „одраслих сунцокрета“ и „малог сунцокрета“? Како се описују сунцокрети у пољу? Зашто се користи израз „чета“? Због чега је „мали сунцокрет“ самовољан? Где он води битку? Споља? Изнутра? Да ли сумња и да ли је поколебан?
- ❓ Ружно Паче тражи савет од света који га не разуме. Од кога тражи савет „мали сунцокрет“?
- ❓ Зашто му баш ветар одаје тајну?

У тумачењу књижевног текста нарочито обратити пажњу на реченице: „Нека се не плаши! Нека крене!“ Мотивисати ученике да сами објасне епизоду с месечевим зраком.

На крају часа треба се вратити на трансформацију „малог сунцокрета“ у „зрелог маслачка“.

- ❓ Како су га ученици нацртали/насликали?
- ❓ Како сада, после читања бајке, тумаче изглед презрелог маслачка?
- ❓ Да ли су, некад, помогли неком маслачку да се вине пут неба?

Бајке су, по правилу, на страни главног јунака. Да ли, ипак, може да се оправда понашање сунцокрета? У чему је разлика између сунцокрета и маслачка? А да ли, и поред свега, могу да живе и расту заједно?

Ученици се, на крају, могу поделити у две групе: сунцокрете и маслачке. Свака група треба да осмисли зашто је добро бити сунцокрет или маслачак. Затим групе мењају улоге. Наставник их подстиче да пронађу нове разлоге.

III Опис компетенције на напредном нивоу:

Н: 1.2.в) *Заступа став да треба водити међукултурни/интеркултурни дијалог и развијати културу суживота.*

Пример активности за развијање компетенције 1.2. на напредном нивоу:
обрада приповетке Проклета авлија од Ива Андрића

Исходи из програма наставе и учења за четврти разред средње школе који се остварују обрадом овог дела:

По завршетку разреда ученик ће бити у стању да:

- протумачи књижевни текст стављајући га у одговарајући културноисторијски и теоријски контекст;
- постави проблемско питање у вези са књижевноуметничким делом, износи суд о њему и аргументује свој суд.

НАПОМЕНА: Анализом Андрићевог дела *Проклета авлија* могу се развијати многе компетенције за демократску културу:

Из домена **Вредности**, на пример, може се развијати **Поштовање људског достојанства и људских права** (*Заступа мишљење да и лица лишена слободе имају право на поштовање људског достојанства*).

Ставови се могу развијати кроз **Отвореност према културној разноликости** (*Остварује контакте с другим људима како би учио/ла о њиховој култури*); као и **Поштовање** (*Поштује људе с различитим верским опредељењем и другачијим политичким мишљењем*) и **Толеранција према двосмислености/вишезначности** (*Прихвата да се његове/њене идеје и вредности преиспитују*).

Вештине се развијају док се *Преиспитује тачност информација које се користе; Прате невербални знаци у комуникацији како би се на основу њих открило значење порука и намере других људи; Идентификују различите реакције припадника других култура у истим/сличним ситуацијама, на основу претходних сазнања; Препознају осећања других људи, чак и када они то не показују и када се показује спремност да се одреагује на одговарајући начин; Прилагођава сопствено понашање када се остварује интеракција са припадницима других култура; Охрабрују стране у сукобу да пажљиво слушају једни друге.*

Знање и критичко разумевање се развија док се *Критички размишља о својим осећањима у различитим ситуацијама; Доводе у везу другачији вербални и невербални начини комуницирања људи из другачијих култура са њиховим културним идентитетом; Критички промишља о узроцима кршења људских права, укључујући улогу стереотипа и предрасуда у процесима који доводе до тих кршења; Схвата да је његов/њен поглед на свет само један од многих...*

Могући исходи за час:

На крају часа ученик ће бити у стању да:

- одреди и одабере карактеристике књижевних јунака, постављајући их у одговарајући контекст;
- изнесе мишљење (везано за књижевно дело) и образложи га.

Поступак

Час је говорна вежба: Да, у праву си! Међутим...

Час је замишљен као вежба сучељавања мишљења уз развој мултиперспективности. Мотиви и ликови приповетке послужиће као полазна основа за прихватање различитости (оснаживање схватања културе суживота, вежба посматрања из другог угла).

Говорна вежба није замишљена као типична анализа књижевног дела, иако, уз добру припрему, може указати на једну битну одлику Андрићеве поетике: минуциозну студију појединца који се не уклапа у друштвене/културне норме.

Како је наслов књижевног дела кључан за сваког аутора јер носи сублимирану поруку/идеју/слику, предлаже се уводни задатак у којем једна група ученика треба да пронађе што више асоцијација (по сличности) за „проклету авлију“, док друга група има супротни задатак: да пронађе што више асоцијација (са супротним значењем).

Налази се заједнички анализирају, исписују се на табли, постеру, видео-биму... и повезују се с одломцима из дела.

Изазов ће бити „спојити“ супротне асоцијације и овде се захтева дубље схватање књижевног дела. Може се, на пример, појавити слобода као антоним скучености, али се и оваква запажања могу „бранити“ (измишљене приповести јунака, књиге, граја која допире кроз зидове, ветар...).

Две првобитне групе деле се, даље, на четири, свака група изабраће једног представника који ће (уз вођење наставника) модерирати даљи рад. Групама треба дати времена да се унапред припреме за час. На часу на којем су тема асоцијације групе ће извући истраживачке задатке.

Представници извлаче папире за своје групе на којима су исписана имена јунака:

- 1. Фра Петар; 2. Латифага; 3. Ђамил; 4. Хаим.

Могуће је у зависности од квалитета групе увести и друге ликове: Џема или Заима.

Све групе треба да имају припремљен једнак број црних и белих шешира (качкета, капа, марама), осим изабраног представника који ће се трудити да достојанствено води дијалог.

Ученици с белим шеширима добијају задатак да наводе позитивне особине изабраних јунака, док ће ученици са црним шеширима проналазити мане, заблуде, лоше мотивисане поступке, недоследности, карактерне „пукотине“. Код комплекснијих ликова могућа је промена улога (шешира) унутар исте групе, уколико се група тако договори.

- **Важно је да се утврде јасна правила излагања: нема прекидања, личних напада и увреда. Користиће фразу: „Да, у праву си, међутим...“**

Док једна група „укршта“ ставове, остале групе прате (по потреби, записују), а затим процењују који су шешири „убедљивији“. Како поједине групе могу имати тежи задатак, на наставнику је да уради поделу по групама како би биле уравнотежене.

У завршном делу часа изабраће се најплеменитији ликови (по правилу, то ће бити фра Петар и Ђамил) и поставиће се питање шта их спаја. Један од кључних одговора је љубав према књигама. За крај се може поставити питање да ли књиге, нужно, хуманизују људе.

Ученици, уз вођство наставника, могу сами откривати Андрићеве поруке.

Такође, могу се побројати представници различитих нација (сужњи у затвору који су пролазни затвореници: Грци, Бугари, Албанци) и разговарати о томе колико су људи, у основи, слични у тешким условима (не разликују се ни по вери, ни обичајима, па ипак се „проналазе“ по сличностима које превазилазе националне оквире).

На основу досадашњих информација, процените колико ваша наставна пракса доприноси развоју КДК по Контролној листи која се налази на страни 114.

СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

ЦИЉ УЧЕЊА ПРЕДМЕТА

Циљ учења српског језика и књижевности је да се ученик оспособи да правилно користи српски језик у различитим комуникативним ситуацијама, у говору и писању, и да кроз читање и тумачење књижевних дела из српске и светске баштине развија емоционално, естетско, морално и критичко доживљавање и промишљање стварности.

Српски језик/Српски језик и књижевност је предмет заступљен током целокупног школовања. Њиме се стичу знања из области науке о језику, науке о књижевности и језичке културе. Знања и компетенције које се развијају учењем овог предмета играју кључну улогу у развијању комуникативних способности код ученика у процесу учења и образовања у целини.

ПОВЕЗАНОСТ И ДОПРИНОС ПРЕДМЕТА РАЗВИЈАЊУ КОМПЕТЕНЦИЈА ЗА ДЕМОКРАТСКУ КУЛТУРУ

Елементи компетенција за демократску културу у области Језик могу се препознати у појединачним исходима у подобласти Историја језика и готово у свим исходима области Језичка култура. У подобласти Граматички систем језика ако и није могуће препознати ове елементе експлицитно у исходима, они су имплицитно присутни у општим предметним и специфичним предметним компетенцијама, развијеним на три нивоа.

Елементи компетенција за демократску културу у области Књижевност препознају се у готово свим исходима, а методичко-дидактичко упутство за развој садржаја и кључних појмова даје експлицитне смернице за тумачење и критичку анализу различитих слојева књижевног дела, разумевање сопственог живота и друштва у којем ученик живи на основу етичких и естетских принципа дела а, сходно томе, издвајају се и смернице за дискутовање са уважавањем различитих ставова на основу аргумената (из текста).

Уједначеним проучавањем језичког система, увежбавањем језичких изражајних средстава и тумачењем књижевних дела, континуирано се развијају вредности, ставови, вештине, знање и критичко разумевање којима су обухваћене компетенције за демократску културу. Како садржаји предмета, у сегменту Књижевност, обухватају корпус различитих дела кроз историју светске и српске књижевности а у складу са узрастом и развојним карактеристикама ученика, читање, анализа, критичко тумачење тих дела доприноси диференцирању ставова код ученика, толеранцији према различитом мишљењу, способности аргументованог излагања својих уверења и закључака. Тиме се усавршавају језичке и комуникативне вештине, критичко разумевање света, поштовање, вештине за сарадњу и решавање сукоба. Читањем класичних дела домаће и светске књижевности доприноси се развијању КДК тако што ученици обликују вредности и ставове. Приликом обраде појединог књижевног дела наставници могу упућивати ученике да врше анализу из перспективе компетенција за демократску културу тако што ће се усмерити ка препознавању одређених тематско-проблемских слојева дела, тумачити их, промишљати, дискутовати о њима и сл. У сегменту предмета Језичка култура све компетенције за демократску културу се додатно развијају обрађивањем садржаја везаних за говорне вештине (акценатски систем језика, правопис, семантика...) са посебним нагласком на језичке и комуникативне вештине, вештине за сарадњу, решавање сукоба и слушање и опажање. Оне се могу остваривати кроз говорне вежбе (дискусија, беседништво, презентација...), писане вежбе (есеј, пословно писмо, образложење, молба, захтев...). Поред развијања поменутих вештина и садржајем таквих вежби могу се развијати КДК – теме о којима се говори или пише покретаће мисаони процес везан за поштовање других, грађански дух, грађанска права, друштвену одговорност, отвореност према другим културама, уверењима, погледима на свет и праксама и сл. Све те компетенције из Референтног оквира унапређују се са развијањем знања из граматичког система језика. Тачније, развијање знања из фонетског, морфолошког, синтаксичког и стилистичког аспекта науке о језику, поред тога што доприноси достизању компетенција за аутономне вештине учења, оспособљава ученика да овлада језичким и комуникацијским вештинама преко којих ће моћи да стекне све поменуте компетенције из области Књижевност и Језичка култура. Развијање компетенција за демократско друштво не може се поставити као издвојени задатак. Вредности, ставови и вештине за демократско друштво треба да се сукцесивно уводе у већину наставних садржаја, а нарочито у методичко-дидактичком приступу готово свим садржајима у предмету Српски језик. Све вредности издвојене удокументу развијају се сукцесивно током целог образовног процеса који је везан за предмет Српски језик / Српски језик и књижевност.

КЉУЧНЕ РЕЧИ

ЈЕЗИК, КОМУНИКАЦИЈА, ФЛЕКСИБИЛНОСТ, КРИТИЧКО ЧИТАЊЕ, КРИТИЧКО СЛУШАЊЕ, КРИТИЧКО РАЗУМЕВАЊЕ, КРЕАТИВНОСТ, ПОШТОВАЊЕ, ТОЛЕРАНЦИЈА, СТАВОВИ, РАЗУМЕВАЊЕ ЗА ДРУГАЧИЈЕ, САРАДЊА, ГРАЂАНСКА ПРАВА, ДРУШТВЕНА ОДГОВОРНОСТ.

ПРИМЕРИ РАЗВИЈАЊА КДК

Како се критичко мишљење снажно развија управо од 11. године, на овој компетенцији треба радити од најранијег узраста. Развојно гледано, основа за развој критичког мишљења јесте развој способности децентрације у мишљењу, тј. способности да се једна појава или предмет сагледа не само из свог угла, са своје позиције већ и из разних других углова и са разних других позиција, позиција вршњака, одраслих, других извора учења. Та способност се јавља у основном облику између седме и девете године, развија се до једанаесте године, а од тог узраста неопходно је на њој додатно „радити“ како би се усавршавала до краја живота.⁴ С друге стране, ставови и вештине неопходни су за будући развој, али су и темељ за добру и креативну атмосферу у одељењу/групи.

ПРИМЕР АКТИВНОСТИ: ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ ВЕЖБЕ

Циклус: први

Разред: четврти

ОРГАНИЗУЈУ СЕ ВЕЖБЕ:

**одређивања значења устаљених
израза; састављања речи
на основу датог почетног и
последњег слова; допуњавања
низа речима које су повезане са
датом речју.**

Исходи: На крају разреда ученик ће бити у стању да:

- прилагоди језички израз комуникативној ситуацији - формалној и неформалној;
- повеже информације исказане у линеарном и нелинеарном тексту и на основу њих изводи закључак.

⁴ Види опширније: Пијаже Ж. и Инхелдер Б., *Интелектуални развој детета*. Београд: ЗУНС, 1978; Брковић, Алекса. *Развојна психологија*. Чачак: Регионални центар за професионални развој запослених у образовању, 2011.

Ученицима се може, за почетак, дати табела са изразима у коју ће уписати (радећи у пару) своје тумачење пренесеног значења.

Он ми је десна рука .	
Треба одвојити жито од кукоља .	
Он је луд за њом .	
Цело јутро лупам главом о зид .	
Добићемо то кад на врби роди грожђе .	
Ја сам дигла руке од тога .	
Све ће то изаћи на светлост дана .	
На крају смо нашли заједнички језик .	
Не играј се ватром!	
То ти је буре без дна .	
Добио сам зелено светло од маме.	
Радимо пуном паром .	
Спреман сам ко запета пушка .	
Испеци па реци .	
Језик је убојито оружје .	

Даље се може разговарати о издвојеним значењима:

1. **Десна рука** (значење, да ли је увек применљиво, како ово тумаче леворуки људи, зашто је толико значајна десна рука... повезивање са животом, смислено учење... Даље, како би ово схватили ученици који из различитих разлога немају десну руку...). *Тумачењем овог израза развијају се толеранција, емпатија, разумевање другог, вредновање људског достојанства, сарадња...*
2. Зашто треба да одвајамо жито од кукоља? Којим примерима из свакодневног живота се може поткрепити? Када смо то сами радили? Шта значи **жито**, а шта **кукољ**? Да ли се значење може злоупотребити? Да ли сви на исти начин схватамо овај савет? Ученике треба подстаћи да наведу пример. Затим се о њему разговара (води се рачуна о различитим ставовима, толеранцији...). *Тумачењем овог израза развијају се ставови, толеранција, знање и критичко разумевање језика и комуникације.*
3. Зашто „**луд**“? Због чега се заљубљеност/љубав повезује са лудошћу? Како исказујемо наклоност? Како не треба да исказујемо наклоност?... *Тумачењем овог израза развијају се знање и критичко разумевање себе...*
4. На крају смо нашли **заједнички језик**. Које је значење заједничког језика? Како се долази до заједничког језика? Да ли је могуће „наћи“ заједнички језик ако имамо супротстављена мишљења? Који је најбољи начин да то постигнемо? (Може се наћи тема за дебату, усклађену са годинама, шта треба јести / шта не треба јести за ужину?) *Тумачењем овог израза развијају се знање и критичко разумевање себе, језичке и комуникативне вештине, отвореност према другим културама и праксама, флексибилност и прилагодљивост...*
5. Не **играј се ватром**! Зашто је ватра опасна и како може бити савезник, а како опасан противник? Зашто ватра представља напредак и моћ, са једне стране, и силу опасну по живот, с друге стране? Која све значења „ватра“ има? Ученици треба да „преведу“ ову реченицу користећи свакодневне примере. *Тумачењем овог израза развијају се језичке и комуникативне вештине, поштовање, одговорност, толеранција према двосмислености, вештина решавање сукоба...*
6. **Испеци па реци**. Растумачити значења. Из свакодневног живота дати примере зашто је боље добро размислити, па изговорити. Како се понашамо када смо љути? Има ли увреда икакав ефекат? Да ли је боље некеме јасно објаснити зашто нешто не треба да ради?... Како се понашамо када смо увређени, а како када нам неко објасни зашто смо погрешили? *Тумачењем овог израза развијају се језичке компетенције, поштовање, вештина решавања сукоба, одговорност, знање и критичко разумевање себе...*
7. **Језик је убојито оружје**. Повезати са претходним значењем. Зашто се језик поистовећује са опасним оружјем? Искуства из свакодневног живота. Да ли језик треба да буде оплемењујуће средство (подршка, утеха)? Када је дозвољено користити језик као „оружје“? *Тумачењем овог израза развијају се језичке компетенције, поштовање, вештина решавања сукоба, одговорност, знање и критичко разумевање света, толеранција према двосмислености...*

Сва ова питања развијају компетенције за демократско друштво (вредности, ставове, све вештине, као и критичко разумевање). Акценат треба ставити на „смислено учење“, а не на проста језичка тумачења. Само тако етимологија устаљених израза биће јасна ученицима и они ће, на сопственом примеру, бити у стању да прихвате вредности и ставове савременог демократског друштва.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
АНАЛИЗА ПРИПОВЕТКЕ
АСКА И ВУК**

Циклус: други

Разред: шести

Област: Књижевност

Одабиром било ког садржаја из програма наставе и учења из области Књижевност наставник може приликом обраде – тумачења и анализе – посебан акценат ставити на развијање КДК. Премда је развијање компетенција за демократску културу најчешће подразумевани и често имплицитни процес приликом ваљаног приступа књижевном делу, понекад је потребно посебно га освестити, најпре у сопственој припреми за час, а потом, у неким ситуацијама, експлицитно предочити ученицима неке, за ту тему, кључне компетенције.

На примеру приповетке Аска и вук Иве Андрића томе се може приступити на неколико нивоа.

Основну тему приповетке – положај уметности у грађанском друштву и могућност уметности да мења свет – могуће је кроз анализу ликова и радње тумачити у контексту освешћивања компетенција за демократску културу. Разговор са ученицима о положају овчице Аске у њеној заједници треба да иде у правцу „распакивања“ приповедачке алегорije, што би довело до дискусије о томе да ли талентованог појединца треба подржати у развоју његових способности и афинитета – што је радила Аскина мајка Аја уписавши је у балетску школу – или инсистирати на томе да се такав појединац не треба издвајати из обичаја и просека свог друштва да не би изазвао проблеме и себи и другима. Овакви разговори при анализи дела развијају код ученика вештине критичког и аналитичког размишљања, језичке вештине, а истовремено они кроз анализу развијају вредности као што су људско достојанство и људска права, те култура разноликости. Укрштање два различита културолошка контекста – сеоска или патријархална средина коју оличавају Стрме ливаде на којима живи главна јунакиња и уписивање у балетску школу која је сигнификант урбанитета – представља тачку развоја личности и развијања грађанског духа – превазилажење патријархалних и конзервативних стега и отварање за уметничко обликовање личности.

Централни сукоб у приповеци – сусрет са вуком и балетска игра која оплемењује крвника и јунакињу продужава живот – може се тумачити из аспекта борбе за вредновање демократије, поштења, правде, једнакости и владавине права. Позиција крвника и жртве може бити полазиште за критичко расуђивање о људској равноправности, правди, понашањима у оквиру закона, недопустивости насилништва и уопште уздизање принципа слободе.

Уметност – **балетска игра** – може се поставити као једно, можда и најважније цивилизацијско средство за оплемењивање, развијање емпатије, поштовања према другима, самосавлађивања и кориговања ригидних, ауторитарних и насилничких модела у људској природи и људском понашању.

Критичко расуђивање ученика може се управљати у смеру расправе о оправданости одмазде – **убиство вука, или идеје о могућности трајне трансформације** – да ли би се вук могао променити и постати бољи, престати да буде крволочак након уметничке иницијације.

Овакви аспекти у обради приповетке не морају бити „програмски“. Наставник не треба да занемари уобичајени приступ делу, али ове кључне сегменте његове структуре и идејног слоја може да проблематизује на начин да ученике „отвори“ за критичко тумачење којим развијају компетенције за демократску културу.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
КРИТИЧКА АНАЛИЗА
ПРОПАГАНДНИХ
ТЕКСТОВА**

Циклус: други

Разред: осми

Област: Језичка култура

Исход: На крају године ученик ће бити у стању да уочи манипулацију у пропагандним текстовима.

Садржај: Пропагандни текстови (рекламе и слично)

За постизање овог исхода потребно је познавати не само КДК већ је неопходно да наставници буду медијски писмени. Кључна вештина је критичко читање/слушање рекламног текста.

Ову тему наставници могу да обраде на различите начине: разговором, планираним активностима, малим истраживачким задацима. Кључно је утврдити колико су ученици изложени рекламним порукама. Може се почети питањима:

1. Где најчешће срећете рекламне поруке?
2. Да ли у школи или на путу од куће до школе срећете поруке које нешто оглашавају?
3. Да ли уочавате поруке на предметима у учионици (свеске, оловке, флашице воде, одећа, обућа...)?
4. На који начин рекламе привлаче пажњу?

Могуће је реализовати мали пројекат - анализа телевизијске рекламе. Ученике треба поделити на групе, где ће једна установити који се производи најчешће рекламирају, друга - колико информација заиста можемо добити гледајући рекламу, а трећа - колико је у рекламама заступљена машта, а колико стварност.

Могуће је урадити и „домаћи задатак“: На путу од куће до школе забележи рекламе које примећујеш и покушај да одговориш на питања:

1. Где се реклама налази?
2. Шта рекламира оглас?
3. Да ли се у твојој породици користи тај производ?
4. Да ли мислиш да ове рекламе имају некакав утицај на тебе?
5. На који начин можеш да се супротставиш осећању ускраћености? (Шта из нематеријалног света може да замени потребу за рекламним производом?)

Важно је да ученици схвате разлику између идеалне слике коју реклама пружа (продаја идеје и фантазије) и стварног живота. Такође, могуће је разговарати са ученицима да ли постоји нешто нематеријално што ће надоместити осећање ускраћености ако неки производ немамо.

Наведени примери пружају могућност развијања КДК из домена:

- Ставови: *Толеранција према двосмислености.*
- Вештине: *Аутономне вештине учења; Вештине аналитичког и критичког размишљања; Вештине слушања и опажања; Емпатија; Флексибилност и прилагодљивост; Језичке, комуникативне и вишејезичне вештине; Вештине за сарадњу.*
- Знање и критичко разумевање: *Знање и критичко разумевање језика и комуникације; Знање и критичко разумевање света: политике, права, људских права, културе, култура, религије, историје, медија, економија, околине, одрживости.*

ОПШТЕ СРЕДЊЕ ОБРАЗОВАЊЕ – ПРИМЕРИ ЗА СВЕ РАЗРЕДЕ

Полазећи од исхода у програму наставе и учења за трећи разред гимназије из области Језичка култура који гласи: саслуша туђе мишљење и узме га у обзир приликом своје аргументације, наставник треба да координира расправу о задатој теми/проблеми трудећи се да у потпуности досегне овај исход, којим се развијају вештине за сарадњу, језичке и комуникативне вештине, вештине слушања и опажања, као и ставови поштовања, грађанског духа, толеранције према двосмислености.

Ученици се могу поделити у парове или у групе, тако да једна група заступа и аргументовано образлаже једну тезу у дебати, а друга група другу, њој супротстављену. Теме за дебату/расправу/полемику могу се бирати из различитих друштвених ситуација, али и из књижевних дела која ученици у том разреду (или неком другом разреду) обрађују.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
ДЕБАТА НА ТЕМУ ВУК
И ДОСИТЕЈ: НАРОДНИ
ИЛИ СРПСКОСЛОВЕНСКИ
(СЛАВЕНОСРПСКИ)**

Дебата о овој теми треба да се обликује у правцу изношења ставова зашто је Вукова реформа језика и писма била добра, шта су њене карактеристике, предности, последице, и с друге стране, шта се изгубило потискивањем српскословенске језичке традиције, лексике и културалног модела који је она носила. Оваква дискусија може развити ставове отворености према другачијим културама, уверењима, погледима на свет и праксама, као и знање и критичко разумевање језика и комуникације, те критичко разумевање културе, политике, историје.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
СУОЧАВАЊЕ СТАВОВА
НА ТЕМУ СКЕРЛИЋ
ПРОТИВ ДИСА**

Позната критика Дисове поезије, „Лажни модернизам у српској књижевности“, коју је написао Скерлић, пример је личне и нетолерантне процене. Ученици могу да се поделе у више група: једна ће покушати да одбрани Скерлићев суд (позивајући се на стручност, Скерлићеву идеологију и страх да ће декадентне идеје лоше утицати на читаоце...); друга група ће критиковати Скерлићев приступ; трећа група ће заступати В. П. Диса. Важно је подстицати ставове отворености према друкчијим

мишљењима, толеранцију, вештине аналитичког и критичког раз-мишљања; вештине слушања и опажања; емпатију; флексибилност и прилагодљивост; језичке, комуникативне и вишејезичне вештине; вештине за сарадњу; знање и критичко разумевање себе; знање и критичко разумевање језика и комуникације.

**ПРИМЕР АКТИВНОСТИ:
СУОЧАВАЊЕ СТАВОВА
НА ТЕМУ АНА КАРЕЊИНА**

Дебата о овој теми може да се развија тако што ће једна група ученика заступати став да је Ана Карењина била у праву што је у име љубави пркосила свим друштвеним скрупулама, и друга група која ће заступати став да мајчински принцип треба да буде изнад принципа слободе љубави. Кроз ову дебату ученици развијају ставове отворености према другачијим уверењима, праксама и погледима на свет, поштовање и

вредновање људских права, демократије, знање и критичко разумевање историје и културе.

**УМЕСТО
ЗАКЉУЧКА**

Изложени примери развијања КДК у настави треба да покажу принцип по којем се оне могу континуирано развијати и усавршавати. Обрада садржаја из програма наставе и учења из визуре Референтног оквира КДК не значи елиминисање или умањивање других аспеката обраде предвиђених стратегијом образовања и подразумеваних природом предмета. Напротив, развијање КДК треба да буде комплементарно развијању компетенција за националну културу, родну равноправност и медијску писменост. Стога, оно се не примењује на посебно изабраним наставним јединицама или садржајима програма већ увек, на сваком часу, и што је више могуће у корелацији са осталим предметима.